

КИТАЙСЬКА ТА ТУРЕЦЬКА КАРТИНИ СВІТУ КРІЗЬ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУР НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ ПЕРЛ БАК “ІМПЕРАТРИЦЯ” ТА ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО “РОКСОЛАНА”

В статье исследуются турецкая и китайская картины мира сквозь призму украинской и английской лингвокультур. В рамках данного исследования анализируется соотношение языковой и концептуальной картин мира. При изучении отдельной национальной картины мира через язык другой национальности определено, что основным источником информации о данной культуре являются безэквивалентные лексические единицы.

Ключевые слова: языковая картина мира, концептуальная картина мира, язык, концепт, концептосфера, лингвокультура, безэквивалентные лексические единицы.

У статті досліджуються турецька та китайська картини світу крізь призму української та англійської лінгвокультур. У межах даної статті аналізується співвідношення мовної та концептуальної картин світу. При дослідженні окремої національної картини світу крізь мову іншої національності з'ясовано, що основним джерелом інформації про дану культуру є безеквівалентні лексичні одиниці.

Ключові слова: мовна картина світу, концептуальна картина світу, мова, концепт, концептосфера, лінгвокультура, безеквівалентні лексичні одиниці.

The Turkish and Chinese pictures of the world are researched through a prism of the Ukrainian and English languages. In the focus of the research there is a study of the correlation between the two world pictures, linguistic and conceptual. As it comes from the investigation of a certain national world through another national language non-equivalent lexical units prove to be the main source of information about this culture.

Key words: linguistic world picture, conceptual world picture, language, concept, conceptsphere, non-equivalent lexical units.

Останні дослідження у галузях лінгвокультурології, лінгвоперсоналогії та етнолінгвістики прикуті до поняття “картина світу”, яке належить до фундаментальних наукових термінів і стосується всіх сфер буття людини, бо є результатом взаємодії особистості з навколишнім світом. Картина світу знаходить своє відтворення в естетичних поглядах та життєвих принципах, мистецтві, поведінці, звичках, міміці, жестах, дрібницях. Поняття картини світу будується на основі уявлень особистості щодо оточуючого світу, тобто, якщо світ — це людина і її оточення у взаємодії, то картина світу — результат переробки інформації про людину та її оточення [1: 355].

Проблему картини світу та її мовне вираження вивчали багато лінгвістів: Ю. Апресян, Г. Брутян, Ю. Караулов, М. Кочерган, В. Морковкін, Ж. Соколовська, Н. Сукаленко, О. Кубрякова, О. Потебня, І. Штерн. Мовна картина світу відтворюється на лексичному матеріалі кількох національних мов у дослідженнях Т. Виноградової, Л. Салмани, О. Селіванової, Л. Ставицької, І. Голубовської, О. Фурси. Мовознавець О. О. Селіванова, досліджуючи національно-мовну картину у роботі “Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд)”, звертає увагу на те, що зазначена картина світу виконує функцію узагальнюючого конструкта, оскільки “відображає картини світу певних угруповань людей — носіїв однієї мови, об’єднаних територіально, а також за іншими ознаками та психічними властивостями (освітою, професією, статтю, ерудованістю, темпераментом, характером тощо)” [2: 19]. Дослідниці Т. Виноградова та Л. Салмана аналізують специфіку моделювання картин світу в різних національних культурах [3: 35–36]. А науковець Г. Гачев у монографії “Національні образи світу” вивчає киргизьку національну картину світу та здійснює компаративне дослідження болгарського та російського образів світу у культурологічному руслі [4: 59–173]. Більш продуктивним у сучасному мовознавстві є дослідження картини світу на основі рідної мови [5]. Л. Вайсгербер зазначав, що “рідна мова відтворює у своїх поняттях певну картину світу і передає її членам мовної спільноти” [6: 25]. Ідеї Л. Вайсгербера у зазначеному напрямку розвивали Ю. Апресян, А. Залізник та ін. [5].

Особливе зацікавлення викликає бачення окремої національної картини світу крізь мову іншої національності. Адже різні національні культури мають як спільні, так і відмінні ознаки. Відмінності реалізуються через лінгвоспецифічну лексику. І саме дослідження безеквівалентних слів в їх взаємозв’язку і в міжкультурній перспек-

тиві дає можливість уже сьогодні говорити про відтворення концептуальних фрагментів китайської та турецької картин світу. У творі “Імператриця” Перл Бак розкрила перед англomовними читачами китайську культуру, менталітет для формування в уяві більш точної картини світу, але використала при цьому не китайську, а англійську мову. У такий спосіб і Павло Загребельний прагнув розкрити перед українomовними читачами турецьку картину світу засобами української мови. Це і обумовлює актуальність нашого дослідження, бо досліджувати картину світу будемо засобами не рідної, а іноземної, чужої до обраної картини світу мови, а саме китайську картину світу через англійську лінгвокультуру та турецьку — через українську лінгвокультуру.

Метою даної статті є дослідження китайської та турецької картин світу крізь призму української та англійської мов. Матеріалом дослідження стали романи Перл Бак “Імператриця” та Павла Загребельного “Роксолана”, загальним об’ємом 958 сторінок.

Опираючись на багатолітні ґрунтовні мовознавчі дослідження картини світу [7: 9], можемо виокремити дві складові цієї дефініції: мовна та концептуальна картини світу. Концептуальна картина світу — це система смислів, система понять про сукупність реалій довкілля, втілена у ці реалії через слова-концепти; мовна ж картина світу — це система мовних одиниць, що відображає об’єктивний стан довкілля та внутрішнього світу людини. Концептуальна картина світу — це концепти, які утворюють концептосферу, а мовна картина світу — постає у вигляді значень мовних знаків, які складають семантичний простір мови [7: 10]. Зважаючи на суперечність різних точок зору щодо проблеми співвідношення між концептуальною і мовною картинами світу, найчастіше визначають концептуальну картину світу більш широкою, ніж мовна. Цієї думки дотримується авторський колектив монографії “Роль людського чинника в мові: Мова і картина світу”. Дослідники вважають концептуальну модель світу більшою за мовну. Картина світу — це те, яким малює світ людина у своїй уяві, — феномен більш складний, ніж мовна картина світу, тобто та частина концептуального світу людини, що має “прив’язку” до мови й відтворена в мовних формах [8: 44]. Концептуальна картина світу знаходиться у процесі постійної варіації, на відміну від мовної, відбиваючи результати пізнавальної та соціальної діяльності, але окремі епізоди мовної картини світу ще довго зберігають уявлення людей про світобуття, адже процес пізнання не може проходити без поми-

лок, тому концептуальна картина світу постійно “перемальовується”, а мовна ще довгий час зберігає сліди цих помилок [9].

У романі “Роксолана” П. Загребельний зобразив турецьку картину світу за допомогою безеквівалентної лексики, а саме слів-реалій. Реалії найбільш точно передають індивідуальність турецької культури та етносу. Для більш чіткого уявлення про турецьку культуру автор використовує безеквівалентні одиниці у всіх основних та важливих на той час концептах буття турецького суспільства:

1) релігія (“хафіз” — чоловік, який знає напам’ять Коран [10: 21]; “хадіс” — перекази про вислови та вчинки Мухамеда [10: 136]; “ансар” — прибічник, послідовник пророка Мухамеда [10: 136]; “Нух” — мусульманське ім’я Ноя [10: 181]; “фетва” — посилення голови мусульманської церкви [10: 183]; “азан” — молитва [10: 92]; “джамія” — велика (соборна) мечеть [10: 13]; “бюрак” — легендарний кінь, на якому нібито пророк Мухамед здійснив подорож на небо [10: 180]). Мусульманство у Османів, як і в кожній країні, яка сповідує цю віру, становить основу світобачення. Характерною особливістю цієї релігії є те, що вона втручається в усі аспекти людського існування: сімейне, особисте, суспільне життя, політика, правові відносини, суд, культурний устрій. Османська імперія була державою, яка поширювала іслам по всьому світу, відстоювала і захищала іслам від впливу сект [11: 10];

2) влада (“Сахіб Кіран” — “Володар Віку”, так називали Сулеймана Величного [10: 60]; “Махідеван” — “Господиня Віку” перша дружина Сулеймана [10: 67]; “сад разам” — титул великого візира [10: 508]; “дефтердар” — збирач податків, чиновник, що відає фінансами [10: 17]; “тогра” — печать, в якій зашифровані ім’я султана та його титул [10: 53]; “кехаї” — сільські старости [10: 88]; “кадій” — мусульманський суддя [10: 48]; “Абу Ханіф, Малікі, Несай” — найвідоміші авторитети в галузі мусульманського права — шаріату [10: 48]; “дурбаші” — кати [10: 95]; “бей ефенді” — вельмишановний [10: 23]; “райя” — феодално-залежне сільське населення в Турецькій імперії [10: 62]; “сунна” — усні мусульманські перекази, що мають силу законів [10: 222]; “невбет” — щоденне биття в барабани на знак торжества незалежності [10: 81]). Релігія і влада існували майже нероздільними, бо управляли правами та свободами османів. Голова держави (султан, падишах) вважався спадкоємцем пророка, вище духовенство складало штат його радників, суд перебував повністю в руках духовних осіб. І кримінальне, і цивільне право ґрунтувалися на релігійному законі — шаріаті [11: 67];

3) війна (“фехт-наме” — посилення про перемогу [10: 95]; “чауш” — нижчий чин в армії [10: 49]; “сераскер” — головнокомандуючий [10: 62]; “девшірме” — “податок крові”, який Османи збирали в підкорених християнських країнах, маленьких хлопчиків забирали в Стамбул, де віддавали в школи аджемів, які готували майбутніх яничарів [10: 84]; “сіпехсалар” — зброєносець [10: 93]; “булок” — великий військовий загін, військове з’єднання [10: 269]; “гулями” — сторожа [10: 96]). В ісламі є поняття Джихад, або священна війна, для більшості людей має чітку асоціацію з озброєною боротьбою. Світ поділяється на дві частини — дар-ал-іслам (тобто область, де поширений іслам і де правлять мусульмани) і дар-ал-харб (область війни, де живуть іновірці), перша частина завжди повинна знаходитися у стані війни з другою частиною. Але існує декілька видів священної війни. Джихад серця — війна зі своїми недоліками і вадами; джихад мови полягає в побажанні благого і забороні поганого, джихад руки — покарання злочину, джихад меча — боротьба з невірними [11: 98];

4) наука і мистецтво (“улем” — мусульманський вчений [10: 15]; “суфій” — вчений, послідовник однієї з мусульманських сект [10: 49]; “бейт” — двовірш [10: 49]; “Тасаввурат” — “Метафізика” Арістотеля в мусульманській обробці [10: 50]; “диван” — збірка віршів [10: 60]; “нукери” — послідовники, учні [10: 113]; “тахір” — історія, літопис, нарис [10: 170]; “тезкіре” — антологія [10: 487]; “ашик” — поет [10: 492]; “іштакаран” — історик, літописець [10: 494]). Ісламські богослови вважають, що Коран заохочує розвиток науки і наукового знання, закликає людей замислитися про природні явища і вивчати їх. Мусульмани вважають наукову діяльність актом релігійного порядку, обов’язком мусульманської громади [11: 50]. В ісламі наука і навколишній світ нерозривно пов’язані. Цей зв’язок означає священний обов’язок досягнення наукових знань для мусульман, бо сам Коран розглядає навколишній світ і природу як знамення Аллаха [11: 51];

5) гарем (“баб-ус-сааде” — брама блаженства у султанському палаці, так названо також султанський гарем [10: 48]; “чарчаф” — жіноче запинало для обличчя [10: 23]). Згідно з законами шариату гарем — це “заборонене, священне місце”. В мусульманстві вважається, що жінка створена задля чоловічої втіхи, тому її права пригнічуються, а обов’язки дещо відрізняються від чоловічих [11: 90];

6) їжа (“бастурма” — шашлик з яловичини [10: 18]; “чорба” — юшка [10: 176]). Етика харчування також є релігійно обмеженою.

Мусульмани не вживають свинину, кров, мертвечину, алкоголь. Все м'ясо повинно бути від травоядних тварини зарізаних в ім'я Аллаха. Дозволена їжа називається хал яль [11: 210];

7) торгівля (“уртак” — купець [10: 280]; “акча” — грошова одиниця [10: 289]; “аспра” — сто акча [10: 289]; “дукат” — сто асар [10: 289]; “лут” — міра ваги [10: 32]; “чамліт” — коштовна тканина [10: 256]; “багатія” — тканина бавовняна [10: 256]; “мухаїр” — шовкова тканина [10: 256]). Значне місце у Корані належить торгівлі. На основі того, що “Аллах дозволив торгівлю”, торговельний прибуток визначається як нормальне явище, виправдовується ризик у торгівлі і дотримання договірних зобов'язань. Водночас Коран виступає проти надмірного збагачення, пристрасті до наживи, марнотратства [11: 540];

8) смерть (“табур” — велика труна, в якій переносять небіжчиків [10: 98]; “Мункар і Некір” — ангели смерті у мусульман [10: 238]; “мак тул” — убитий [10: 341]). Іслам проповідує віру в загробне життя. У релігії пророка Мухаммеда це поняття вважається настільки важливим, що посланці Аллаха в усі часи вважали навіть найменший відступ від віри в життя за труною відступництвом від Аллаха [11: 745].

Перл Бак, досліджуючи китайську картину світу, використала “ключові” концепти для даної культури. Китайці іменують свою країну Піднебесною. Їх картина світу є китаєцентричною, бо Піднебесна — термін філософії, під яким розуміється весь світ, тобто все, що є “під Небом”. Якщо розглянути саме слово “Піднебесна”, то у китайській мові воно складається з двох ієрогліфів — “Тянь” і “Ся”. Перший у перекладі означає “день”, “небо”, а другий — перекладається як “низ” [12]. Ось і виходить щось схоже на “Піднебесна”. Китайці з давніх пір поклоняються небу і свято вірять, що тільки їхню країну воно оберігає. А інші люди неба не мають. У широкому сенсі цього слова мається на увазі безмежний (світ), а у вузькому сенсі — певний географічний обмежений простір (держава імператора). В Китаї “Піднебесна” є простором, у якому панує універсальна система китайських цінностей і порядку, котру очолює голова китайської правлячої династії — імператор. Схема Піднебесної має наступний вигляд: в центрі — імператор, за ним — придворні і регіональні чиновники. Після них — окультурені варвари (“країни-данники”), за якими слідує “дикі варвари” сторін світу: східні, західні, південні, і північні [12].

Досліджуючи китайську картину світу крізь призму англійської мови, помічаємо певні труднощі, бо в англійській мові не існує точ-

ного перекладу терміну “Піднебесна”, а еквівалентом є тільки China. Існують деякі варіанти перекладу, але вони використовуються вкрай рідко, такі як “The Heavenly Empire” або “The Celestial Empire”. Перл Бак, описуючи життя і діяльність китайської імператриці Циси в аналізованому творі, неодноразово використовувала еквівалент China: “While some upheld and approved what she had decreed, others besought her to hear them and she could only sit down again and hear one after the other, this one declaring that a war would be the end of the dynasty, for China would certainly be defeated, in which case the Chinese would seize the throne” [13: 345]. Але все ж таки схема “Піднебесної” не порушується, бо Вище божество — Небо, а центральною фігурою є імператор, і якщо він править в Піднебесній, то сам автоматично стає “Синоном неба”. Тому авторка, згадуючи у творі імператора, використовувала такі номінації: “Son of Heaven”, “Lord of Heaven”: “The Son of Heaven, then ruling, was angry and ordered the Englishman to go home” [13: 53]; “Ah,” she cried, “you are ill and no one told me, my Lord of Heaven!” [13: 45].

На китаєцентричність картини світу Піднебесної вказує ще й те, що палацовий комплекс, в якому панував “Син неба”, до цих пір вважається одним з найбільших в світі і називається “Забороненим містом”, доступ у який мали лише обрані особи, наближені до імператора, всі ж інші миттєво бували страчені: “And the Chief Eunuch understood this, and he led her by the well known narrow ways to the imperial center of the Forbidden City” [13: 68].

Отже поняття картини світу будується на основі уявлень особистості щодо оточуючого світу, тобто, якщо світ — це людина і її оточення у взаємодії, то картина світу — результат переробки інформації про людину та її оточення. Цей термін має дві складові: мовна та концептуальна картини світу. Концептуальна картина світу це концепти, які утворюють концептосферу, а мовна картина світу — постає у вигляді значень мовних знаків, які складають семантичний простір мови. Концептуальна картина світу є більш широкою, бо в ній взаємодіють загальнолюдське, національне і особистісне. У результаті дослідження китайської та турецької картини світу крізь призму англійської та української лінгвокультур з’ясовано, що центральним концептом обох країн є релігія, бо в турецькій картині світу всі сфери людського буття такі, як війна, наука, мистецтво, торгівля, влада, їжа, гарем, смерть підкорюються шариату, в китайській картині світу про це говорить навіть сама назва країни “Піднебесна”, тобто вище

Божество — це Небо. Можна стверджувати, що китайській світ є егоцентричним, бо китайці вважають, що знаходяться під небом, тобто ближче до бога, тому благословенні, також вони виділяють себе з-поміж інших держав у своїй структурі Піднебесної, розділяючи весь світ на окультурених варварів та диких варварів. Егоцентричні мотиви спостерігаються й у турецькій картині світу, опираючись на принцип Джихаду, Світ поділяється на дві частини — дар-ал-іслам (тобто область, де поширений іслам і де правлять мусульмани) і дар-ал-харб (область війни, де живуть іновірці).

Під час семантичного аналізу лексики романів Перл Бак “Імператриця” та Павла Загребельного “Роксолана” помітними стають “ключові” поняття даних культур, які важко перекладаються на інші мови, тобто еквівалент перекладу існує, але не може відтворити вкладеного в це поняття значення повністю, або взагалі еквівалентів перекладу не існує, бо зазначений концепт є специфічним тільки для цієї мови. Перл Бак, розкриваючи китайський менталітет, використала словареалії, які входять до китайської структури Піднебесної. Павло Загребельний застосував значну кількість безеквівалентної лексики для номінації звичаїв, обрядів, предметів повсякденного буття, які фігурують у турецькій картині світу. При дослідженні окремої національної картини світу крізь мову іншої національності, в нашому випадку це вивчення турецької картини світу крізь призму української мови, та китайської — крізь англійську мову, з’ясовано, що основним джерелом інформації про дану культуру є безеквівалентні лексичні одиниці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Апресян Ю. Д. Избранные труды: в 2 т. — М.: Язык русской культуры, 1995. — Т. 2. — С. 348–389.
2. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / Олена Селіванова — К.: Фітосоціоцентр, 1999. — 148 с.
3. Виноградова Т. Ю., Салмана Л. М. Специфика моделирования картины мира в разных национальных культурах / Т. Ю. Виноградова, Л. М. Салмана // XII Международнй симпозиум по психолінгвистике и теории коммуникации (Москва, 2–4 июня 1997 г.). — М., 1997. — С. 35–36.
4. Гачев Г. Д. Национальные образы мира: Общие вопросы / Г. Д. Гачев. — М.: Сов. писатель, 1988. — 445 с.
5. Зализняк А. Языковая картина мира [Електронний ресурс] / А. Зализняк. — Режим доступу: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki.
6. Вайсгербер Й. Родной язык и формирование Духа / Йоханн Лео Вайсгербер. — М.: Наука, 2004. — 232 с.

7. Денисова С. П. Картина світу та суміжні поняття в зіставних дослідженнях / С. Денисова // Проблеми зіставної семантики. — К., 2005. — Вип. 7. — С. 9–15.
8. Серебренников Б. А., Кубрякова Е. С., Постовалова В. И. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова. — М.: Наука, 1988. — 216 с.
9. Косенко О. С. Мовна картина світу [Електронний ресурс] / О. С. Косенко. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkzh/2010_34.
10. Загребельний П. А. Роксолана: Роман / П. Загребельний. — К.: Дніпро, 1983. — 583 с.
11. Прохорова В. Коран: перевод смыслов и комментарии. Иман Валерии Прохоровой / В. Прохорова — М.: Рипол Классик, 2011. — 800 с.
12. Империя Цин [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%>
13. Buck Pearl S. Imperial woman: The story of the Last Empress of China / Pearl S. Buck. — New York: Moyer bell, 2009. — 378 p.

Стаття надійшла до редакції 04.03.14